

DESPRE CRONOLOGIA FORTIFICAȚILOR ROMANE DE LA BARBOȘI

LIVIU PETCULESCU

Datorită importanței istorice deosebite, stațiunea arheologică Barboși, centrul capului de pod roman de la nordul Dunării, delimitat de valul dintre Tulucești și Serbești, a trezit destul de devreme atenția cercetătorilor¹, însă de abia din 1959 încep aici săpături arheologice sistematice sub conducerea regretatului N. Gostar. Efectuate în condiții deosebit de dificile, datorită suprapunerii construcțiilor moderne peste așezarea antică și distrugerii edificiilor în scopul extragerii pietrei, aceste cercetări au dus totuși la o serie de rezultate consemnate în mai multe articole². Recent, într-o carte asupra civilizației romane în zona dintre Carpați și Prut, S. Sanie ne oferă o primă prezentare monografică a rezultatelor obținute în cei 20 ani de săpături arheologice la Barboși³. Și aici este menținută în linii mari schema oferită încă de N. Gostar după primele campanii de săpături. Conform ultimelor date publicate, fortificația mică poligonală — *castellum* — cu o suprafață de aproximativ 3500 m², ar fi fost întemeiată în timpul domniei lui Traian, primul nivel durînd pînă la Severus Alexander⁴; ar urma o a doua fază ce se încheie în jurul anului 270 și o a treia în prima

¹ V. Pârvan, ARMSI, s. II, 36, (1913—14), p. 107—119, cu bibliografia, pentru situația dinaintea începerii săpăturilor arheologice; Gh. Ștefan, Dacia, V—VI, (1935—1936), p. 341—349, cu rezultatele primelor sondaje arheologice.

² N. Gostar, Materiale, VIII, 1961, p. 505—511; N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Seiva Sanie, Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, București, 1964, p. 418—424; N. Gostar, Danubius, I, 1967, p. 107—113.

³ S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei* (sec. II î.e.n.—III e.n.), Iași, 1981, p. 75—111, 128—224.

⁴ *Ibidem*, p. 77, unde se dă întreaga stratigrafie, se consideră că primul nivel s-ar încheia în timpul lui Gordian III sau Filip Arabul, însă la p. 80 ni se oferă datarea pe care am preluat-o și noi, ca fiind rezultată din analiza celor mai noi descoperiri.

jumătate a secolului IV. La o dată neprecizată, însă după 132—134, ar fi fost ridicat castrul mare, cu o singură fază nedepășind domnia lui Severus Alexander, care ar fi înglobat în interiorul său *castellum*-ul folosit acum ca pretoriu⁵.

Există însă o serie de elemente care ne determină să nu putem accepta în totalitate nici datarea respectivelor fortificații și nici raporturile lor reciproce. Astfel, de la început trebuie să arătăm că împotriva întemeierii *castellum*-ului în timpul lui Traian pledează însăși forma sa poligonală cu totul insolită în secolul II, mai ales la fortificațiile de mici dimensiuni care respectau cu strictețe planul patruleter obișnuit. Apoi, atîta timp cît săpăturile nu au dus la descoperirea a cel puțin trei șanțuri, cite unul corespunzînd fiecărei faze de utilizare a *castellum*-ului, însăși existența acestor faze trebuie pusă sub semnul întrebării. Se adaugă și alte fapte încă și mai semnificative. Atunci, cînd în secolul II *castellum*-ul ar fi fost înglobat în castru, bineînțeles că șanțul său ar fi trebuit colmatat iar zidul de incintă demantelat pînă la temelie. În aceste condiții ar fi fost imposibil ca zidul de incintă al fazei a doua, construit în prima jumătate a secolului III să urmeze exact traseul zidului anterior, inexistent de mai multe decenii. De asemenea, este de menționat că în nici un caz construcțiile interioare ale *castellum*-ului nu ar fi putut fi păstrate ca pretoriu al castrului mare, ci ar fi trebuit nivelate pentru ridicarea edificiilor cu un alt plan, tipic pentru castru și deci că în perioada anilor 100—235 ar fi trebuit să avem de fapt două faze constructive.

Intrucît săpăturile nu au dovedit existența celor două ziduri de incintă ale *castellum*-ului, ca să nu mai vorbim de faptul că și reconstrucția din secolul IV ar fi putut determina unele schimbări de plan ale incintei, chiar dacă — eventual — de mai mică anvergură, și nici subîmpărțirea primei faze de locuire în cele două perioade constructive, putem conchide că situația constatată pe teren impune o altă cronologie a acestei fortificații.

Datarea propusă de autorii săpăturii pentru funcționarea castrului, după anii 132—134 și pînă în timpul domniei lui Severus Alexander (222—235), întîmpină aceleași dificultăți insurmontabile. Este vorba în primul rînd de faptul că pe o parte din suprafața ocupată de fortificația mare, mai precis de la zidul de vest al *castellum*-ului și pînă dincolo de latura de vest a castrului, există o necropolă birituală romană, durînd din prima jumătate a secolului II și pînă la Claudius II Gothicul (268—270)⁶. În această situație, ar rezulta contemporaneitatea pe același spațiu a castrului și a necropolei, explicată într-un mod foarte complicat și neverosimil : pe de o parte din așezarea civilă înte-

⁵ *Ibidem*, p. 77.

⁶ *Ibidem*, p. 81, datează întreaga necropolă în secolele II—III, fără alte precizări. Dat fiind însă faptul că majoritatea mormintelor sînt de incinerare, epoca de maximă utilizare a necropolei trebuie să fie în secolul II. N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Seiva Sanie, *op. cit.*, p. 421, unele morminte de incinerare datează cu monede de la Vespasian și Domitian, deci probabil chiar din prima jumătate a secolului II.

meiată la începutul secolului II și necropola ei aferentă, se ridică după 132—134 castrul⁷, în interiorul căruia ar continua să existe construcții civile și morminte⁸, iar după Severus Alexander pe locul fostului castru s-ar extinde din nou necropola!

Această succesiune nu poate fi însă acceptată întrucît este unanim recunoscut că romanii nu își construiau așezările și cu atît mai mult castrele, peste propriile morminte, bineînțeles dacă aveau cunoștința de ele ceea ce este în mod evident cazul la Barboși, unde practic nu există vreun laps de timp între cele două obiective succesive⁹. Încă și mai imposibilă este existența unor construcții civile în castru, ca să nu mai vorbim de cea presupusă a mormintelor. În aceste din urmă cazuri ar fi vorba nu numai de situații fără analogie în lumea romană, dar în ceea ce privește mormintele și de încălcarea prescripțiilor religioase romane care interziceau înmormîntările în interiorul *pomoerium*-ului. Mai trebuie adăugat că dacă am accepta respectiva datare a castrului, ne-am afla în fața unui fapt greu de explicat: perioada de funcționare a acestei fortificații de dimensiuni destul de mari¹⁰ ar corespunde tocmai cu momentul în care cele două unități care au alcătuit cu siguranță grosul garnizoanei, cohorta II *Mattiacorum* și legiunea V *Macedonica*, erau deja mutate în alte zone geografice¹¹.

Ținînd seama de toate cele arătate mai sus, nu putem decît să conchidem că fortificațiile romane de la Barboși trebuie să fie datate altfel decît s-a considerat pînă acum. Fără să intrăm în amănunte, pe care numai viitoarele săpături le vor preciza, propunem o altă succesiune a fortificațiilor, deja întrevăzută în precedentă noastră analiză și care corespunde stadiului actual al cercetării.

Castrul trebuie să fi fost construit la începutul secolului II, în timpul domniei lui Traian¹², iar garnizoana sa a fost alcătuită din cohorta II *Mattiacorum*, unitate făcînd parte din trupele *Moesiei* cel puțin din anul 78 e.n.¹³ și ale cărei cărămizi ștampilate s-au descoperit

⁷ S. Sanie, *op. cit.*, p. 77.

⁸ *Ibidem*, p. 78, „săpăturile au arătat că niciodată întregul spațiu cuprins în lucrările de fortificație amintite (ale castrului, n.n.) n-a avut o destinație exclusiv militară”, iar la p. 79, „între *castellum* și castru se pare că a rămas întotdeauna o parte a necropolei”.

⁹ Aceasta explică de ce nu se constată deranjări de morminte de către construcțiile interioare ale castrului.

¹⁰ S. Sanie, *op. cit.*, p. 76, consideră că dimensiunile aproximative ale castrului ar fi de 350×150 m, deci circa 6 ha, însă raportul dintre laturi este prea mare, peste 2/1, și deci dimensiunile trebuiesc corectate la cel mult 300×150 m. Avînd însă în vedere că latura lungă nu a putut fi urmărită decît pe 200 m iar cea scurtă pe 80 m, ne întrebăm dacă în realitate castrul nu a fost mult mai mic, dar oricum de minimum 2 ha, deci suficient pentru cel puțin o unitate auxiliară.

¹¹ În anul 198 *cohors II Mattiacorum* este sigur atestată în garnizoană la Troian Hissar (CIL, III, 14 428), iar *legio V Macedonica* a fost mutată în Dacia așa cum se știe, în anii 167—168.

¹² CIL, III, 777 = ISM, V, 292, o inscripție din 112, pusă de legatul *Moesiei Inferioare*, comemorînd poate chiar fundarea castrului sau reconstrucția sa în piatră.

¹³ CIL, XVI, 22, an 78.

în număr mare la Barboși¹⁴. S-a adăugat poate chiar de la început o vexillație din legiunea V Macedonica documentată alături de cărămizi ștampilate și printr-o inscripție, din păcate nedatabilă, pusă de un centurion al respectivei unități¹⁵. La o dată neprecizată din secolul II, probabil anterior anului 145, cohorta II Mattiacorum este retrasă de la Barboși și castrul, sau cel puțin o parte a sa, este abandonat¹⁶. Pe teritoriul fostului castru se extinde acum așezarea civilă cu necropola ei aferentă avînd, așa cum am arătat deja, majoritatea mormintelor de incinerare date în secolul II. Dacă retragerea cōhortei și abandonarea castrului au avut loc în timpul domniei lui Hadrian, așa cum este verosimil, atunci ele sînt măsuri ce fac parte din reorganizarea tuturor teritoriilor romane nord-dunărene, acțiune ce a cuprins și renunțarea la ocupația militară directă a Munteniei și sudului Moldovei. În orice caz, Barboșii se transformă acum dintr-un punct de trecere a Dunării în centrul capului de pod roman delimitat de valul dintre Tulucești și Șerbești. Întrucît este cu totul neverosimilă abandonarea acestui important cap de pod fără o apărare militară adecvată, credem că tocmai acum trebuie plasată staționarea celorlalte unități atestate la Barboși. Astfel, între anii 118—167 aici a fost sigur încartiruită amintita vexillație a legiunii V Macedonica, iar după mutarea acestei legiuni în Dacia garnizoana va fi alcătuită de o vexillație din legiunea I Italica atestată între 161—169¹⁷ și eventual o unitate din flota moesică — *classis Flavia Moesica* — documentată însă doar prin cărămizi cu neputință de datat mai precis în cadrul secolelor II—III¹⁸.

În stadiul actual al cercetării nu se poate stabili precis unde au fost încartiruite unitățile care au apărut capul de pod de la Barboși după retragerea cōhortei II Mattiacorum pînă în anul 270 e.n., cînd așezarea este abandonată. Ar fi posibil ca ele să fi folosit ca și în alte locuri o parte a vechiului castru pe care să o fi împrejmuțit cu noi fortificații. Nu avem însă pînă acum nici o probă materială în acest sens, întrucît *castellum*-ul, singura zonă rămasă neacoperită de necropolă și înconjurată cu un zid de incintă, a fost utilizat cu siguranță doar în secolul IV. Facem această afirmație bazîndu-ne nu numai pe forma sa poligonală (pentagonală sau heptagonală?), neobișnuită pentru secolele II—III e.n., ci și pe faptul că, așa cum am arătat mai sus, cercetările arheologice nu au dus decît la descoperirea unei singure faze a

¹⁴ S. Sanie, *op. cit.*, p. 90 ; ISM, V, 306.

¹⁵ N. Gostar, *Danubius*, I, 1967, p. 113, altarul lui L. Valerius Fuscus ; S. Sanie, *op. cit.*, p. 89, cărămizile ; ISM, V, 305. În cazul în care am cunoaște dimensiunile precise ale castrului, ne-am putea da seama dacă în el ar fi fost spațiu suficient pentru staționarea alături de *cohors II Mattiacorum* și a altor trupe, respectiv a vexillației din *legio V Macedonica*.

¹⁶ Credem că mutarea acestei unități în teritoriul sud-dunărean al Moesiei Inferior, trebuie considerată ca atestată nu numai prin inscripția pusă de comandantul ei în anul 198 la Troian Hissar (CIL, III, 14428), ci deja prin miliarul de la Sexaginta Prista din anul 145 (Ann. ép., 1916, p. 65).

¹⁷ CIL, III, 7514 = ISM, V, 297, un centurion din *legio I Italica* ; ISM, V, 299, medic al legiunii ; ISM, V, 307, cărămidă ștampilată.

¹⁸ S. Sanie, *op. cit.*, p. 90 = ISM, V, 308.

sistemului său de apărare, care trebuie pusă în legătură cu ultimul nivel de locuire, cel din secolul IV. Celelalte două nivele din interiorul *castellum*-ului, care nu au putut fi în nici un fel paralelizate cu sistemul de fortificație, reprezintă doar pe cele ale castrului, eventual așezării de secolele II—III, suprapuse întâmplător de fortificația romană târzie.

În încheierea acestei succinte prezentări dorim să subliniem încă o dată că rezolvarea definitivă a tuturor problemelor ridicate de această importantă stațiune arheologică romană este de așteptat în primul rând de la continuarea cercetărilor arheologice. Credem totuși că atât datarea castrului cât și raportul de succesiune dintre acesta și *castellum*, propuse de noi, nu vor fi modificate în linii esențiale chiar dacă problema fortificației care a funcționat între domnia lui Hadrian și anul 270 rămâne pentru moment deschisă.

SUR LA CHRONOLOGIE DES FORTIFICATIONS ROMAINES DE BARBOȘI

Résumé

L'auteur discute la chronologie des deux fortifications romaines de la tête de pont de Barboși, le camp et le *castellum*. En partant d'une série d'observations dont les plus importantes sont — la forme polygonale du *castellum*, inhabituelle pour le IIe siècle, l'absence des trois phases de construction de son système de fortification de même que l'impossibilité d'accepter la présence supposée des constructions civiles et d'autant plus des tombes à l'intérieur du camp — on refute le schéma chronologique établi par N. Gostar et S. Sanie.

Sans entrer dans les détails qui doivent être éclaircis par les fouilles futures, l'auteur propose une autre succession des fortifications, correspondant à l'état actuel des recherches.

Le camp doit avoir été errigé pendant le règne de Trajan, pour abriter le *cohors II Mattiacorum*. Une fois cette unité transférée au sud du Danube, même avant 145, le camp est abandonné. Sur l'ancien emplacement du camp va se développer une habitation civile avec sa nécropole bi-rituelle, dont la majorité des tombes d'incinération sont datées au IIe siècle, nécropole qui va durer jusqu'en 270. Après la retraite du *cohors II Mattiacorum*, la garnison de la tête de pont a été constituée par des vexillations appartenant à *legio V Macedonica* (jusqu'en 167) et *legio I Italica* (167—270?), dont le camp n'a pas encore été trouvé.

Le *castellum*, tel qu'il est connu jusqu'à présent, a dû être construit seulement au IVe siècle la date de son dernier niveau d'habitement : les deux autres niveaux précédents représentent seulement ceux du grand camp, éventuellement de l'habitation civile, superposés par hasard par la fortification romaine tardive.